

ВІДТВОРЕННЯ ОПОЗИЦІЇ ШЕВЧЕНКО/КУЛІШ В УКРАЇНСЬКІЙ РОМАНІСТИЦІ 1920-30-Х РОКІВ

Революційний характер 20-х рр. ХХ ст. знайшов свій відбиток і на суттєвій переоцінці ключових явищ, творів, особистостей української літератури. Це стосується, зокрема, і постатей Тараса Шевченка та Пантелеймона Куліша. Т. Шевченко з перших днів Української революції був беззаперечним авторитетом для абсолютної більшості українського суспільства – від прихильників гетьмана Скоропадського до послідовників комуністичної ідеї. Офіційна партійна верхівка, щоправда, довгий час упереджено ставилася до поета і не могла остаточно визначитися, як же трактувати його творчість: як революційно-бунтарську чи як дрібнобуржуазно- націоналістичну. Йдучи на поступки переконанням українців, ця верхівка (переважно росіяни і євреї) оголосила з початку 20-х років день народження Шевченка державним святом. Та, мабуть, справжнє її ставлення до поета проявилось у 1930 році, коли свідомо судовий процес над СВУ розпочався теж у день народження Кобзаря.

Попри це 20-і роки стали чи не найпліднішими в історії шевченкознавства. Це стосується і вивчення біографії поета, і текстологічних досліджень, і роботи з видання повного зібрання творів (яке не було завершено через втручання партійного офіціозу в кінці 20-х), і введення творчості Шевченка у широкий контекст вітчизняної і світової літератур тощо.

Широкі кола української інтелігенції, насамперед письменства, відкривали для себе Шевченка-людину, а не ідола і, захоплені його величчю, намагалися донести цей новий образ поета до свідомості читачів. Спробу подати нового, “незабронзовілого”, Шевченка робили в цей період українські футуристи, яку, однак, чомусь тоді і пізніше намагалися видати за повне, нігілістичне заперечення поета і його творчості, про що детальніше див. статтю О.Ільницького [1]. Щоб не повторювати основні положення цієї статті, згадаємо лише роман Гео Шкурупія “Двері в день” (1928), які не стали об’єктом аналізу в праці О.Ільницького.

Головний персонаж роману Теодор Гай після того, як звільняється від пут міщанства, їде пароплавом із Києва до Запоріжжя, на будівництво Дніпрогесу. Ця поїздка подається у формі твору-подорожі. Серед побаченого з палуби пароплава особливо виділяється Чернеча гора. І Теодор Гай, і його попутники (а відповідно, і сам автор) з захопленням і навіть певним благоговінням розглядають місце поховання Тараса Шевченка, вважаючи його виразником глибинних ментальних рис українства [2; 168]. Тому не випадковим стало те, що в 1930 році Г.Шкурूपій завершує “Повість про гірке кохання поета Тараса Шевченка”.

Не менш плідними, ніж для шевченкознавства, були 20-і роки і для кулішезнавства. Це був, мабуть, найпродуктивніший період неупередженої, об’єктивної оцінки особистості П.Куліша і його творчості. Особливо багато для такої оцінки зробили неокласики і близьке до них коло науковців та літераторів (про це див. [3; 201-206]). Невипадково автором “Романів Куліша” був В.Домонтович, якого інколи теж зараховують до неокласиків. Часто шостим неокласиком також називають М.Могилянського, автора роману “Честь”, у якому образів Куліша відводиться вагоме місце. Загалом неокласики сприймали і, відповідно, подавали П.Куліша в наукових дослідженнях та художніх творах як невтомного працівника на ниві української культури, який намагався надати просвітницькій діяльності системного характеру, ввести українську літературу у широкий контекст світової культури через перекладацьку діяльність, який намагався тримати у постійній напрузі духовне життя українства, щиро вболіваючи за його долю.

Як апологета професіоналізму сприймає Пантелеймона Куліша і Дмитро Калін у “Честі” М.Могилянського. Тому не випадково у цього хірурга на стіні висить винятково одна оздоба, а фактично – не оздоба, а нагально необхідна річ: портрет П.Куліша. У цьому романі вже проглядає приховане протиставлення Куліша Т.Шевченкові, хоча прямо ім’я Тараса Григоровича на сторінках “Честі” не згадується. Особливо яскраво опозиційність цих письменників проявляється якраз через улюблені картини персонажів твору.

Письменник детально відтворює, які ж картини висять на стінах в антипода Каліна – кооператора Трохима Падалки. Це гравюри “В’їзд Богдана Хмельницького до Києва”, “Гість із Запорожжя”, що різко контрастують з модерністським живописом, так само, як контрастує міщанство до етичної й естетичної вишуканості дружини Падалки та Дмитра Каліна. Автор “Честі” наголошує, що період захоплення козацькою романтикою, “новітньої патріотики” відходить у минуле. Настає час ідеалів не Тараса Шевченка, а Пантелеймона Куліша: “... коріння моїх думок ви правильно знаходите в Куліша... проблему честі як підвалину до гідного національного існування поставив Куліш” [4; 98].

У романі М.Могилянського є гострі випадки проти В.Підмогильного та М.Івченка. Зокрема, іронічні зауваги щодо роману письменника Хибного “Бадьорі сили” були прямими натяками на роман Михайла Івченка “Робітні сили”. Але для автора цього роману і М.Могилянського спільним був якраз підхід до вже згадуваної опозиції Шевченко/Куліш. Один із головних героїв “Робітніх сил” Савлутинський проходив наукове стажування в Австрії та в Чехословаччині. Під впливом цього стажування він під час довгих вечорових диспутів викладає своє розуміння майбутнього української нації. Поступ повинен базуватися, насамперед, на глибоко науковій основі, мати організований і цілеспрямований характер. Так, в українців є безмір творчих сил, високе натхнення, але надто часто вони набували в минулі часи хаотичних форм, спрямовувалися на дріб’язкові цілі, а потім, як наслідок, наставали зневіра і відчай. Треба, вважає Савлутинський, перейняти від європейців їх систематичність, пунктуальність і організованість, без покладання на “якось воно буде”.

Заходить мова у творі і про Т.Шевченка та П.Куліша. Опозиція між цими двома символами української історії і культури не є такою антитетичною, як у М.Могилянського. Для роману М.Івченка можна швидше говорити про необхідність взаємодоповнення цих двох символічних образів, але провідна

роль знову ж таки відводиться тому світоглядові, який уявлявся втіленим у постаті Пантелеймона Куліша.

Показово, що і в романі М.Івченка, і в романі М.Могілянського (Дмитро Калін теж певний час стажувався за кордоном, в Німеччині) опозиція Куліш/Шевченко корелює з опозицією німецьке/українське, де Куліш є якраз втіленням німецької системності, організованості, високої професійності. Цікаво, на що звертає увагу Калін у Німеччині: інтелігенція, колись надзвичайно активна у політичній діяльності, тепер від політики відсторонюється майже повністю, зосередившись виключно на все тому ж високопрофесійному служінні своєму обов'язкові. Про декана, асистента професора, доцента, журналіста і навіть директора великої фабрики автор роману говорить, що це “все люди вищої інтелігентності і невтомної праці”, аж ніяк не вбачаючи в них преставників експлуататорських класів, навпаки, вважаючи інтелігенцію сіллю землі. Тому з таким натхненням працювалося у Німеччині і самому Дмитру Каліну.

Поняття “честь” для головного героя однойменного роману, Дмитра Каліна, – це, насамперед, високе служіння своєму професійному обов'язкові. Таке ж ставлення до своєї діяльності на будь-якому місці роботи Дмитро Андрійович зустрічає в Німеччині. “Досі як жива стоїть перед очима постать бравого кондуктора, що з таким виглядом марширував попід вікнами вагонів..., з такою урочистістю оголошував “Ab – fart!”, ніби не виконував свої маленькі кондукторські обов'язки, а з релігійною побожністю служив святу месу. Образ того кондуктора, – а у великій машині суспільної праці усі були йому подібні, – назважди залишився для Дмитра Андрійовича виразом німецької дисципліни праці, її мало не релігійної емфазі, перед лицем якої нема малого, дрібного, неважливого, всі ретельно виконують свій обов'язок, а людська гідність, розвинене відчуття честі не дозволяють його виконувати абияк. Кожний мав честь дістати від цілого свою пайку праці і честь одиниці виконати її для добра цілого з усією досконалістю, якої одиниця досягти здатна” [4; 119]. Таке ж високопрофесійне виконання обов'язків за кордоном зустрічає і виділяє як

конче необхідне для українців Савлутинський у романі М.Івченка “Робітні сили”.

Як бачимо, письменство ставилося до Т.Шевченка з високим рівнем пієтету, але без ідолопоклонства. Більше того, митці намагалися накреслити найпродуктивніші шляхи подальшого розвитку української нації, що часто пов’язувалося з кулішівським штибом діяльності. В опозиції Шевченко/Куліш провідна роль відводилася якраз останньому. Це особливо різко виділяється на тлі того, як цю опозицію сприймав Д.Донцов, який вважав прийнятним для українства якраз стихійне бунтарство й емоційну поривність Шевченка і виключно негативно ставився до постаті П.Куліша і його діяльності [5].

Ще одна відмінна риса: якщо Д.Донцов різко протиставляв ці дві визначальні для українського ХІХ ст. постаті, то, наприклад, М.Могилянський і М.Івченко, попри те, що на даний момент (наголошуємо – лише на даний момент) віддавали перевагу кулішівському типу діяльності, сприймали постаті П.Куліша і Т.Шевченка як взаємодоповнювальні, рівноправні. Тільки специфіка 20-х років, коли зі стихійної селянської нації необхідно було витворювати модерну урбанізовану націю, висувала на перший план кулішівський тип “доробкевича”. Загалом такий підхід вважається цілком виправданим, особливо якщо зважити на те, що сучасний етап існування українства має багато типологічних сходжень, аналогій з періодом 20-х – початку 30-х років.

Д.Донцову надзвичайно імпонував своєю різкістю, безкомпромісністю постановки і вирішення проблем Микола Хвильовий. У романі “Вальдшнепи” цей письменник виправдовує покладені на нього з боку ідеолога інтегрального націоналізму сподівання, надзвичайно категорично поставивши питання про те, яким же повинно бути ставлення до Шевченка у період творення власної держави і нації. Тільки вирішують цю проблему персонажі роману Хвильового у повній протилежності до настанов Д.Донцова. Дмитро Карамазов не заперечує таланту Шевченка-поета, але він вважає шкідливою для сучасності настанову на виключно емоційне, ірраціональне світосприйняття і вирішення питань у різноманітних галузях державотворення.

“ – Говорячи про Тараса Шевченка, ти мав на увазі віршомазів взагалі чи саме його, божка вашої нації?

– Я мав на увазі й віршомазів взагалі, і його зосібна.

– За що ж ти Шевченка так ненавидиш?

– За що я його ненавиджу? – Карамазов знову зробив незадоволене обличчя... – А за те я його ненавиджу..., що саме Шевченко кастрував нашу інтелігенцію. Хіба це не він виховав цього тупоголового раба-просвітянина, що ім'я йому легіон? Хіба це не Шевченко – цей, можливо, непоганий поет і на подив малокультурна й безвольна людина, – хіба це не він навчив нас писати вірші, сентиментальничати “по-катеринячи”, бунтувати “по-гайдамачому” – безглуздо та безцільно дивитись на світ і будівництво його крізь призму підсолодженого страшними фразами пасізму? Хіба це не він, цей кріпак, навчив нас лаяти пана, як то кажуть, заочі й пити з ним горілку та холуйствувати перед ним, коли той фамільярно потріпає нас по плечу й скаже: “а ти, Матюшо, все-таки талант”. Саме цей іконописний “батько Тарас” і затримав культурний розвиток нашої нації і не дав їй своєчасно оформитись у державну одиницю.

Дурачки думають, що коли б не було Шевченка, то не було б і України, а я от гадаю, що на чорта вона й здалася така, якою ми її бачимо аж досі... бо в сьогоденнішньому вигляді з своїми ідіотськими українізаціями в соціальних процесах вона виконує тільки роллю тормоза” [6; 305-306].

Дмитро Карамазов жодним словом не згадує П.Куліша, але в підтексті він протиставляє Шевченкові саме його – державника, культурника, орієнтованого на європейські обшири. Безперечно, погляди Хвильового – це не погляди персонажа його твору, варто зауважити також, що у романі мова йде не стільки про реального Шевченка, скільки про його образ (імідж, сказати б по-сучасному), який витворився в 20-і роки, перерісши у непомірний культ поета-самоука, який найчастіше асоціювався з його портретом в овечій шапці та в кожусі. Але Карамазов – це alter ego Хвильового і, відповідно, значною мірою

він відбиває не тільки погляди автора “Вальдшнепів”, але й значного кола інтелігенції, близької до ВАПЛІТЕ.

Як завжди, приваблює здатність Хвильового “дерзати”, шукати істину без страху стати білою вороною, вступити в суперечку з більшістю української громади. Це тим більше показово, що першою і на довгий час улюбленою книгою письменника був “Кобзар”, що він брав найактивнішу участь у розбудові “Просвіт” і просвітянській діяльності загалом. “Вальдшнепівський” Шевченко став ще одним прикладом того, що не варто витворювати собі кумира. Це аж ніяк не применшує значення реального Шевченка-поета, але вказує на те, що в кожний історичний момент треба вміти знайти правильні дороговкази суспільно-політичного і культурного розвитку.

Список використаних джерел

1. Ільницький О. Шевченко і футуристи// Світи Тараса Шевченка: Зб. статей/ До 175-річчя з дня народження поета. – Нью Йорк, 1991. – С. 149-159.
2. Шкурупій Г. Двері в день. – К.: Радянський письменник, 1968. – 324 с.
3. Костюк Г. Українське наукове літературознавство в перше пореволюційне п'ятнадцятиріччя// Записки НТШ. – Т. CLXXIII (Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою). – Париж-Чикаго, 1962. – С. 185-216.
4. Могилянський М. Честь// Вітчизна. – 1990. – №1. – С. 92-147.
5. Донцов Д. Два антагоністи (П.Куліш і Т.Шевченко)// Донцов Д. Дві літератури нашої доби. – Львів: Книгозбірня “Просвіти”, 1991. – С. 11-27.
6. Хвильовий М. Вальшнепи// Хвильовий М. Твори в п'ятьох томах. – Т.2. – Нью-Йорк-Балтімор-Торонто: Смолоскип, 1980. – С. 285-356.